

Szakály Ferenc:

Ali koppányi bég sarca

**(Adalékok a hódoltsági magyar
kereskedelem problematikájához)**

1583 őszén ugyancsak rámosolygott a hadiszerencse Veszprém és Várpalota végvárai magyar katonaságára: egy összecsapás során kézre kerítették a szomszédos török végvár, Koppány harcias parancsnokát, Ali szandzsákbéget. A bég Koppányba érkezése óta rendkívül sok gondot okozott a szemben álló magyar végvárak őrségének: többször végigrabolta a Balaton töröknek még be nem hódolt vidékét. Éppen ezért 1583-ban Istvánffy István veszprémi várnagy és Ormándy Péter várpalotai kapitány nagyobb szabású beütéssel akarta elvenni a bég vállalkozókedvét. Istvánffy 200 huszárral és 300 gyalogossal indult a megbeszélt találkozóhelyre, Badacsony környékére. Ormándy helyett azonban annak érkezett híre, hogy Ali bég ismét portyázásra indult, Balatonhídvég környékén rabolja a falvakat, és Veszprém alá készülődik. E hírre Istvánffy azonnal visszafordult, hogy a törököknek útját állja. Hamarosan rájuk is talált, de az összecsapásban a számbeli fölényben levő törökök felé fordult a szerencse. Már-már el is dőlt a küzdelem, amikor a törökök hátában egy újabb csapattest tűnt fel. Kezdetben töröknek gondolták őket, és Istvánffy éppen vissza akarta vonni csapatait, amikor kiderült, hogy a badacsonyi találkozóra igyekvő Ormándy csapatai érkeztek meg. A két tűz közé szorult törökök nem sokáig tarthatták magukat. 77-en, köztük több főtiszt is, fogságba estek és számos holttest maradt a csatatéren. Alit lelőtték lováról és kisebb sérülésekkel került a győztesek fogságába.¹

Mivel az összecsapás „béke idején” történt, amikor, elvben, mindkét fél tilalmazta a portyázást,² a következő hónapokban mind a magyarok, mind pedig a törökök előadták saját verziójukat ma-

gyarázatul, a maguk mentségére. A magyarok azzal vádolták Alit, hogy „egynehány ezred magával igyekezozott uolna Wesprimre”, azaz nemcsak egyszerű portyázásra indult, ami ebben a korban bocsánatos bűnnek számított még az ellenfél szemében is, hanem városstromra, a status quo felborítására készülődött. Színán budai basa viszont azzal védekezett vádjaik ellen, hogy a bég „az hatalmas császár országában, az eő maga faluiban (= a koppányi szandzsákhoz tartozó megszállt területen) mentt uolt az eő maga nepeuel, ezt az vesprimiek haluan, rea üteöttek...” Igazát azzal is igyekezett bizonygatni, hogy Ali nem vitt magával seregbontókat és ágyúkat, márpedig azok nélkül, mint az köztudomású, nem lehet várat ostromolni.³

Koppány térségében, a szemben álló török és magyar végvárok helyőrségei között éppenséggel nem mentek ritkaságszámba a portyázások, sőt a kisebb csatával felérő helyi ütközetek sem. Koppány afféle előretolt megfigyelőállás szerepét játszotta a török határvonal erősségei között, amely állandó és éber figyelemmel kísérte a magyar várak erőviszonyainak alakulását, a magyar végbeliek minden mozdulatát. Éppen ezért általában a legerőszakosabb és legravasabb bégeket küldték erre a fontos pontra, akik egy pillanatnyi nyugalmat sem hagytak a szemben állóknak, és minden eszközzel terjeszteni igyekeztek a „hatalmas császár birodalmát”, a török hódoltság területét. Törekvéseik azonban gyorsan törlesztő adósokra leltek a környék magyar várainak, elsősorban Veszprémnek, Pápának és Várpalotának magyar őrségeiben. Bravúros huszárkalandjaik, ügyes fortélyaik, állandó harcalkészültségük „legfelsőbb elismerése” a budai basák leveleiben ellenük áradó panasz, hogy szüntelenül a török várak alatt leselkednek, hogy a Dunáig kóborolnak, hogy állandóan párviadalokra kényszerítik a török katonákat, és így tovább végtelen sorban.

Koppány, amely ekkortájt a megszállt magyar terület legfontosabb török települései közé tartozott, gazdag mohamedán kereskedőivel és mesés értékűnek híresztelt tárházaival,⁴ ellenállhatatlan vonzást gyakorolt a mindig fizetetlen, mindig szegény végváriak képzeletére. Próbálkozásait többször koronázta komoly siker, ami jól mérhető azon is, hogy a koppányi bégek eléggé gyakori „vendégek” voltak a magyar végvárok börtöneiben. Így pl. az 1583-ban foglyul ejtett bég utódja — Redzsebnak hívták — sem járt elődjénél nagyobb szerencsével, őt nem a nyílt mezőről, hanem várából hurcolták el a magyar végváriak.⁵

Koppány szerepének tisztázása önmagában is megérne egy részletesebb tanulmányt, most mégsem e munka nyitányaként idéz-

tük fel ezeket az adatokat. Ali bég históriájának folytatása, a kiszabadulása körüli, államközi huzavona adja meg e kis történeti tollrajz létjogosultságát. Az sem azért, mintha valamiféle egyedi vagy szokatlan eljárás nyomára vezetne, hanem azért, mert a rákmaradt levélváltás-sorozatból az eddig ismerteknél részletesebben rajzolódik ki két szokásrendszer — a *váltásdíj-szedési* és a *kezességi* rendszer — mechanizmusa, és annak kapcsán lehetőség kínálkozik néhány téves értékelés korrigálására is.

Az alábbiakban felhasznált levelek többsége már 50—80 esztendeje várja közismert és sokat forgatott forráskiadványok lapjain, hogy az összetartozó részek egymás mellé állításával egységes történetté kerekedhessék. Ezekhez négy, újonnan felfedezett levél járul, amelyek lehetővé teszik számos, korábban homályos részlet feltárását, megvilágítását.

*

Mielőtt Ali bég sarcának bonyolult történetét ismertetnénk, néhány szót kell szólnunk magáról a török—magyar végvárrendszer mentén két évszázadon keresztül folyó rabszedési, váltásdíjszerzési és kezesség-állítási gyakorlatról.⁶

A szemben álló magyar és török végvárak katonái nem csak azért — és sokszor talán nem is elsősorban azért — vadásztak egymásra oly sok furfanggal és fáradsággal, oly kitartó figyelemmel, hogy az ellenfél katonai erejét gyengítsék. Az elfogottakat általában nem adták rabszolgaságra (bár ilyen is volt), és nem törekedtek arra sem, hogy azokat fizikailag megsemmisítsék. A fogolyszerzés ebben az időben a pénzszerzés egyik bevett, mindkét fél által elfogadott és szélτέben-hosszában alkalmazott módszere volt. Kiválthatták vele rabságba jutott bajtársaikat, a váltásdíjából pótolhatták „rákháton” járó zsoldjukat, sőt egy-egy gazdagabb rabtól olyan összeget is kizsarolhattak, ami már komoly tőkének számított. Ennek következtében a rabokat mindkét oldalon vagyontárgynak tekintették, akiket a végrendeletekben — az egyéb ingó és ingatlan vagyon mellett — gondosan felsoroltak, az örökösök a rabokon is megosztottak.

Ennek megfelelően már a magyarországi török hódoltság első éveiben kialakult egy szokásrendszer, amely szabályozta a rabok kiszabadulásának lehetséges módozatait, s bár ezt a maga egészében sohasem foglalták írásba, magától értetődő természetességgel hivatkoznak rá mind a magánlevelek, mind pedig az államközi tárgyalások e kérdésekkel foglalkozó iratai: A rabot többnyire válogatott kínzásokkal kényszerítették arra, hogy kiszabadulása fejében minél

nagyobb összeget ígérjen. Miután ily módon hosszabb-rövidebb idő alatt megállapodtak a váltságdíj összegében és a fizetés időpontjában, s minderről hitlevelet állítottak ki vele, a rabot időlegesen szabadon bocsátották, hogy váltságdíját katonatársaitól, ismerőseitől összeszedhesse, hogy ingó és ingatlan vagyonát pénzzé tehesse.

A rab tulajdonosának persze még a rab elbocsátása előtt biztosítékot kellett kapnia, hogy az nem szökik meg fizetés nélkül. Erre szolgáltak a kezesek, akik rendszerint kezeslevélben vállalták, hogy amennyiben a kibocsátott nem térne vissza többé, vagy késedelmeskedne, magukra veszik tartozását. Kezes lehetett kibocsátott társáért a börtönben maradt többi rab, közülük egyesek, de kezesként találkozunk a végvárok katonaságával együttesen vagy külön-külön, magas rangú katonai és közigazgatási tisztviselőkkel attól függően, hogy mennyire fontos személyről volt szó és hogy kit tudott maga mellé felsorakoztatni. Mégis a hódoltsági mezővárosok és falvak lakói, közülük is különösen a leggazdagabb mezővárosok kereskedő-polgárai, tőzsérei számítottak a „legjobb” kezeseknek, mármint a rab gazdája szemszögéből nézve. A királyi Magyarország és a megszállt terület határán szüntelenül jártak-keltek az ügyes-bajos dolgaikat intéző hódoltsági parasztok, a marhát hajtó, vagy nyugati árucikkeket szállító hódoltsági kereskedők, így aztán a magyarok és törökök egyaránt könnyen hozzájuk férhettek. Őket egyébként akkor is könnyen elérték az állandóan török területen portyázó magyar végvári katonák, ha lakóhelyüket nem hagyták el. Persze a hódoltsági parasztok és kereskedők nem siettek szolgálataikat kezesként felajánlani, hiszen tisztában voltak annak számtalan veszélyével. Csakhogy nem nagyon kérdezték meg őket, hogy vállalják-e ennek, vagy annak kezességét, hanem egyszerűen kirendelték őket, vagy pedig útjukon „rájuk kötötték” a rabot...

*

E kis kitérő után térjünk vissza szűkebb témánkhoz!

Ha a veszprémi és palotai katonák 1583-ban azt hitték, hogy Ali bég váltságdíja az ő anyagi gondjaikat segít megoldani, úgy — mint megannyi hasonló esetben máskor — ezúttal is keservesen kellett csalódniuk. Nekik csak a kisebb fogásokból maradt, a végvári csatározások során foglyul ejtett főtiszteket, az ún. „főrabokat” az uralkodó általában magának követelte. Rendszerint, sajnos, nem azért, hogy a várható magas váltságdíjat központi célokra, pl. a honvédelmi kiadások fedezésére használja, hanem azért, hogy egy gáláns gesztussal tovább ajándékozza valamelyik kegyeltjének vagy hitelezőjének; olyannak, aki a végvárvidéket többnyire csak hírből

ismerte. Így történt ez ezúttal is; Ali bégét Leonhard Harrach főudvarmester, titkos tanácsos kapta ajándékba. A küzdelemben részt vevőknek „az jó híren s néven és szép tisztességen” kívül némi jutalom vagy soron kívüli, de egyébként is mindig esedékes zsoldfizetés jutott. Néha megesett, hogy ehelyett is dorgálást és felső vizsgálatot kaptak a „béke” megsértése címén.

A bég váltságdíja körül folyó tárgyalások valamikor 1584 késő nyarán jutottak a megegyezés küszöbére. A Haditanács — tagjai közül Erasmus Braun tanácsos foglalkozott ezzel az ügygel — négy hódoltsági mezőváros kezesül adását követelte a bég időleges szabadlábra helyezése fejében. A magyarországi török vezetésnek — élén a magyarországi tartomány fejével, a budai basával — rendkívül fontos és sürgős lehetett Ali kiszabadítása, mert nemcsak hogy teljesítették ezt a kívánságot, hanem, meggondolatlanul, még további két mezővárost is kezesésre bocsátottak, hogy a tárgyalásokat sietessék. Sőt Musztafa bég budai kincstartó, aki Ali régi ismerősenek mondja magát, még ezt is szükségesnek látta megtoldani. 1584. október 9-i levelében értesíti Braunt, hogy „...enis az nagyságos passauai egyeteömben kezes leszöök ereötte”. Kéri, hogy a bégét adják át a Komáromba felküldött kezeseknek és egyszersmind tudatja vele, hogy a bég sarcából 10 000 forintot máris felküldött. Mindezt azonban még mindig nem érezhette eléggé nyomósnak jó szándéka és készsége bizonyítására, mert azzal nyugtatja Braunt, hogy „ha mi kezesöök nem leöttwnk volnais ereötte, az Aly begh sarczanak meg kelleött volna lenni, mertt az varosbeliek az hatalmas csaszar szamara valók (azaz a kincstár tulajdonában levő hász-birtokok sorába tartoznak) es eö felsege jobbagy, mi penig eöket nem akarjuk nyomoritani...”⁷

Még ugyanazon a napon Szinán budai basa is levelet intézett Braunhoz, amelyben szinte szóról szóra megismétli Musztafa bég ígéreteit és nyomatékkal hangoztatja, hogy „...nem csak azok (értsd: a mezővárosok) lesznek kezesöök, hanem mijs es az N(agyságos) kencztartó...”⁸ Ez utóbbi — lényegében már szükségtelen — fogadkozások a budai vezérlet kapkodásáról tanúskodnak, és meggyőzhették a Haditanácsot arról, hogy Ali bég szabadon bocsátásáért a lehető legmagasabb árat kell követelnie...

A hat mezőváros — Ráckevi, Nagymaros, Vác, Nagykőrös, Cegléd és Tolna — küldöttei és bírái valamikor az október 9-ét követő napokban meg is jelentek Komáromban, hogy a bégét „kezeségen kivigyék”. A királyi megbízottak és a kezesek előtt Ali bég a következő váltságdíj megadására kötelezte magát:

„Leg előzeör kez penz harmincz ezer forintt es zaz io eökö, ket feö lö ezeösteös es araniazott niergewel es zezamawall egietöm-

ben, kin mint egy vezer passa zokott wdwarhoz jarnij, ismeglen niolcz feő lo pokroczostull, ismeg egy hozw vy persiay selieöm zeőnieg, ismegh ket vegh vont arani, ismegh ket bokor kochiag toll, egy egy bokorban legieön ket zaz zall toll, ismegh ket zwfoett (zwfott?) kechie zeőnieg, ket magari rab, egik Constantinapolban Zenhely Istwan, az másik Bwdan Leway Lázló...”

Szabadon bocsátásakor letette azt a 10 000 forintot, amelyet kezesei Budáról magukkal hoztak és megígérte, hogy további 5000 forintot hat napon belül Komáromba küld, továbbá addigra kieszközli Léway László elbocsátását is. Fennmaradt kötelezettségeinek a hat nap lejártától számított fél éven belül kellett eleget tennie.

Ali bég ígéreteit a megnevezett mezővárosok képviselői a saját kezeslevelükbe foglalták és lakostársaik nevében kijelentették, hogyha a bég kötelezettségeit nem teljesítené, az egész adósság rájuk száll, s annak megfizetése céljából bárhol feltartóztathatják őket, valamint hogy Leonhard Harrach ellen semmiféle törvényes oltalmuk ne lehessen.⁹ E vállalással sorsukat Aliéhoz kötötték; a megszállt területen kívüli mozgásuk és ezzel együtt egész kereskedelmi tevékenységük attól függött, hogy a bég hajlandó-e teljesíteni kötelezettségeit, betartja-e a határidőket. [Az Alitól követelt váltságdíj súlyának érzékeltetésére álljanak itt Ferhád basa 1589-ben írott sorai: Állítása szerint „...soha meg edgjk (fogságba esett bég) harmjncz ezer fítl (= forintnál) teőbbet nem adot, szeőt ha jsten paranczolatgyat tekjnttywk, egj embernek dja nem teőb, udj mjnt negjuen ezer ospora, azaz ezer fílt...” Már a 30 000 forintot sem lehet összegyűjteni, hiszen Szinán basa Ali bégnek „...ewneön maga fwfw emberjt atta melléye, azokkal edgjwt, Buda es Temeswar tartományat fel kudulwan, teőb mas fel ezer fltnál kezekben nem akat”...¹⁰]

Ali már a hatodnapra vállaltakat is csak részben teljesítette. Úgy látszik, az 5000 forintot valóban megküldte, legalábbis ennek elmaradása miatt későbbiekben már nem reklamáltak, Léway kibocsátását azonban már nem tudta elintézni. Helyette a budai basa — aki időközben rádöbbenhetett, hogy előző évi ígéreteivel alaposan túllőtt a célon — már 1585 elején megpróbálkozott a megállapodás szövegének kiforgatásával. Ehhez a megegyezést megelőző tárgyalásokból merítette az érveket:

A Haditanács ugyanis 1584 közepén még nem Léway Lászlót kérte, hanem a Konstantinápolyban fogva tartott Emilio Cordavato kiszabadítására törekedett. Mivel azonban még a tárgyalások alatt híre érkezett, hogy Cordavatót a szultán elengedte, e követelés érvényét veszítette, és helyette került szóba a Budán raboskodó Léway kibocsátásának kérdése. Mint láthattuk, a megegyezésben már ez az

utóbbi variáció szerepelt. Színán basa valamikor 1585. február 22. előtt mégis arra hivatkozott, hogy Léway elbocsátását jogtalanul követelik, hiszen Cordavatót a szultán már nem tartja fogságban, és ezzel ez a pont automatikusan semmissé vált.

Természetesen ez az átlátszó csalafintaság nem nyerte el a Haditanács tetszését. Braun válaszában fenyegetően közölte, amennyiben a basa továbbra is el akarná „disputalny” a szerződést, ám tegye, de azonnal életbe léptetik a kezeslevél szankcióit, „... hogy az beg sarczaban hattra semmy ne maraggyon, az kezeseketh althalan foghwa mynd marhayakban, mynd zeomelekben megh foghattyok...”¹¹

Hogy szavait üres fenyegetésnek ne vegyék, letartóztatta az áruvásárlás végett Komáromba érkezett Mészáros Bálint tolnai kereskedőt. A feltartóztatás célja láthatólag „csak” a megfélemlítés volt, hiszen a kereskedőt, úgymond hosszas könyörgésre, elbocsátotta. Valójában arra szolgált, hogy Mészáros Budán és az érintett mezővárosokban elhíresztelje az esetet, és ezzel mind a török urakat, mind pedig a kezeseket gyorsabb tevékenységre sarkallja. Vele küldte el egyszersmind a mezővárosoknak szóló fenyegető leveleket is.

A kezesség vállalása óta alig telt el néhány hónap, jószerivel a méltányosnak mondható várakozási idő, s a mezővárosok máris ízelítőt kaptak a várható veszélyekből. Egyelőre a legenyhébb formában ugyan, de már nem károsodás nélkül. Braun maga büszkélkedik azzal, hogy Mészáros „... weth wala... nemynemeeo arros emberekthwl walamy marhath feol, de lathwan az aros emberek, hogy en megh fogtattam, wyzha wettek az morhath thywle...”¹² A többi kereskedő eljárása is érthető, hiszen senki sem mert olyan emberrel üzleti kapcsolatra lépni, aki magára vont a „hatalmasok” haragját s akinek fizetőképessége, sőt személyi szabadsága is veszélybe került.

A szerződésben megállapított hathónapos határidő 1585. április végén már lejáróban volt, de a bég nemigen sietett sarcának megfizetésével. Pálffy Miklós komáromi főkapitány ugyan már e hónap közepén továbbította Bécsbe a váltságdíj megérkezett részletét, ez azonban — mint alább kiderül — nem volt több, mint amennyi a kezesség vállalása körüli napokban befolyt.¹³ Emellett a bég felküldött ugyan valamiféle lovakat, de Braun azokat visszaküldte azzal az indokolással, hogy vagy sánták, vagy „gonoszak”, rájuk még a lovászok sem mernének felülni, s így semmiképpen sem felelhetnek meg a kezeslevélben meghatározott magas igényeknek.

Braun persze nem nyugodott bele egykönnyen a dolgok illetén állásába. Mivel Ali változatlanul nem akart emlékezni Lévay kiszabadításáról tett ígéretére, most már nemcsak a kezesek lefogásával fenyegetőzik, hanem egyenesen azt helyezi kilátásba, hogy a maguk részéről beszüntetik a kezesrendszert: Ali szokatlan eljárása, úgymond, olyan helyzetet teremtett, hogy a következőkben egyetlen török főembert sem mernek majd kezességen kiengedni, s ezeknek mindaddig börtönben kell maradniuk, amíg a teljes váltságösszeget le nem teszik.¹⁴

E fenyegetés hatására Musztafa budai kincstartó taktikát változtatott. Méltányosságra kérte Braunt a kezesekkel szemben, s figyelmeztette eljárásának visszasságára, arra, hogyha a kezessé tett mezővárosok kereskedőit feltartóztatják, mozgásukban gátolják, nem csak a török kincstár, hanem maga a szankciókat alkalmazó fél is károsodik, hiszen a hat mezőváros lakói nemcsak a szultánnak fizetnek adót, hanem „Nagságtoknak is ado fizeteo iobbagi”. Mindez azonban csak válasz volt a fenyegetésre és ürügy arra, hogy Lévay ügyében az ismert mentségekkel előhozakodhassék. Ismét csak azzal érvel, hogy Cordavatót már szabadon bocsátották, Szenhely István pedig időközben meghalt, s így e követelések aktualitásukat veszítették. Lévayt viszont már csak azért sem engedhetik el, mert nem akárki rabja, hanem „a császár harminczadosái” (= talán a budai vámszedőről van szó), aki 40 000 forinttal adós a szultáni kincstárnak, és ezt az adósságát Lévay sarcából akarja törleszteni.¹⁵

A kincstartó bég nyilván valótlanságot állított, amikor Lévay sarcát 40 000 forintra tartotta, hiszen az nem tartozott a végbeli főemberek sorába, s így aligha remélhettek tőle nagyobb váltságdíjat, mint magáért Ali bégért. Száz évig raboskodhatott volna, akkor sem tud ekkora összeget kifizetni. A hamis állítás nem is Braun meggyőzését célozta, hanem burkolt fenyegetés volt. A sorok között olvasni tudó csakhamar megérthette belőle, hogy minél erőlyesebben követelik Lévay elbocsátását, annál magasabbra verik fel váltságdíját.

A burkolt fenyegetés nem is tévesztette célját. A szerepek megcserélődtek, most a Haditanács hivatkozik az emberségre, a méltányosságra. Mentegeti Lévayt, hogy az „egy zegeny legený, az ky mynd apyawal es battyawal egyetemben sem adhatna chyak harmyncz forenthothys magok józágokbol, merth azoknak valamenny jozágok wasyon, mynd thy byrodalmatokban wasyon”. Braun azonban Lévay mentegetésével egyidőben ismét támadásba megy át, visszafordítva a törökök által vele szemben alkalmazott taktikát: A basa azzal menti Ali késedelmeskedését, hogy szegény és nincs miből fizetnie. Tisztában vannak a bég anyagi lehetőségeivel, s

annak alapján akár kétszer annyit is kérhettek volna tőle. Egyéb-
ként is ha nincs elég pénze, akkor miért vállalta kezeslevélben
30 000 forint megfizetését. Ezúttal Braun veszi szívére a kezesek sor-
sát: „Job az zegensegeth, az ky annekwlys elegh nyomorwlth, olthal-
mazny, es az feyedelmek jawara az melleth thekentethnek lenny,
hogy nem mynth walamy hytwan sydo kedweert (= akinek rabsá-
gában tudomása szerint Léway van) ezeketh el halgathny.”¹⁶

A korábbi hónapokban oly élénk levélváltásban 1585 májusa
és 1586 februárja között, feltehetően valami, előttünk ismeretlen át-
hidalo megállapodás folytán, hosszú szünet következik. Ali bég hala-
dékot kaphatott arra, hogy sarcát Konstantinápolyban megpróbálja
összeszedni. A hallgatást csak a budai basa egyik levele töri meg,
amely Braun érdeklődésére válaszolva közli, hogy Ali még mindig
Konstantinápolyban van, ő már írt neki, hogy ne késlekedjék.¹⁷

Ali azonban ismét csak pénz nélkül tért vissza abba a tarto-
mányba, ahol működését mindeddig oly kevés szerencse kísérte.
Sikerült ugyan Ozmán vezérbasát és más fő tisztségviselőket az ügy
támogatóiul megnyernie, de Rudolf császárhoz intézett kérésük —
hogy engedjen a bég sarcából — nem talált meghallgatásra.¹⁸

Ekkor azonban az ügy már a korábban ígéretekben oly bő-
kezű Szinán basa számára is kezdett kellemetlenné és veszélyessé
válni, hiszen könnyen számonkérésre szólíthatták a Portáról. Ernő
főherceg levelére, amelyben az közölte, hogy az uralkodó nem enged
a váltságdíjból — átlátszó időhúzási szándékkal —, azt válaszolta,
hogy ő pontosan fordítva értesült erről a dologról és kérte, hogyha
az uralkodó időközben megváltoztatta volna elhatározását, úgy arról
őt saját külön levelében is értesítse. Ugyanakkor ingerülten — saját
korábbi levelét meghazudtolva — igyekezett magát elhatárolni az
egész ügytől. Ő, úgymond nem lett kezes a bégért, amit eddig tett
az is sok, mert közbelépése nélkül még a 15 000 forintot sem kapták
volna meg.¹⁹ A következő levélben ismét taktikát változtatott. Most
magát is a „furfangos” Ali áldozataként állítja be. Ali, úgymond
azzal indult a Portára, hogy — útjának eredményeitől függően —
vagy megfizeti sarcát, vagy pedig kész magát ismét foglyul ejtői
kezére adni („kesz uagyok avagy helemre menni, avagy sarcomat
megh fizetni”). Amikor visszatért Konstantinápolyból, valami levelet
mutatott, miszerint a császár elengedte neki tartozását. Ha sejtelme
lett volna arról, hogy Ali valótlanságot állít, el sem engedi, hanem
egyenesen felküldte volna Komáromba. Mindenesetre megígéri, hogy
levelet meneszt a Portára s abban kéri, hogy Alit vasra verve küld-
jék vissza Magyarországra.²⁰

Mindez persze még mentségnek is rossz volt. Ernő főherce-
get is csak arról győzhette meg, hogy ideje erélyesebb eszközökhöz

folymodni. Ez persze ismét csak nem lehetett más, mint az érintett mezővárosok fenyegetése, majd megfenyítése. A fenyegető leveleket Pálffy Miklósnak kellett továbbítani Ali béghez és a mezővárosokhoz.

Ezzel egyidőben ismét megkezdődött a hódoltságból kilépő mezővárosi kereskedők feltartóztatása. A mezővárosok polgárai is bevetették a maguk szánalomra méltó, gyenge eszközeit; a könyörgést, a védelemkeresést. Ali béghez hiába mentek. Amikor valamikor 1586 áprilisában—májusában felkeresték, pontosan azokkal az átlátszó kifogásokkal hozakodott elő, amelyeket a budai basa fenti leveléből már ismerünk. A Pálffy-féle fenyegető levelet azzal utasította vissza, hogy „... az paranczolaton ninczen király eő felsége peczeti, mert eő meg ismerne, ha eő feolsege peczeti rayta volna; viszontag ismét azt mondá, hogy az hatalmas császár ennekeöm azt mondotta, hogy eő felsége meg engette az én maradék sarczomat, hol penig eő felsége meg nem engette volna, király eő felsége peczeteös levelét látván; az mivel tartozom, megfizetem”. Persze a Pálffy által megfenyegetett mezővárosok képviselői nem érték be ezzel a válasszal, és Budára siettek segítségért. A basa — mint az az előbbi levele után már várható — nem volt hajlandó tovább foglalkozni ezzel az ügygel, hanem a kincstartóhoz utasította őket. Musztafa bég alaptalan derűlátását nem törték meg az előző év tapasztalatai. Változatlanul nagyhangon biztatta őket, mondván, „... ne fellyetek szegényeők, míg engeöm láttok, mertt annak mind egy pénzig meg kell lenni...”, s — ha a szükség úgy hozná — még a Portán is kész feljelenteni Alit. A kezesek, akik már régen megtanulták, mennyire érdemes bízni ezekben az ígéretekben, magához Pálffyhoz fordultak közös levélben és könyörögve kérték arra, hogy legyen elnéző velük szemben. Ezúttal mondják ki első ízben az igazságot a kezességvállalás ügyében is: „... erre ez kezességre készerítés képpen mentwnk...”, de — sietnek készségükről biztosítani Pálffyt, akinek a pénz mindenképpen elő kellett kerítenie, hiszen őt is szorongatták Bécsből — ha már így adódott, „... készek vagyunk fáradni az dologban...”²¹

Az udvar és a Haditanács ezekben a napokban — kis túlzással mondva — több érdeklődést tanúsított Ali bég váltságdíjának ügye, mint a hadiesemények iránt. Szakadatlanul érkeznek Komáromba a bécsi utasítások, és visszafelé Pálffy jelentései. Ernő főherceg, Harrach panaszára, utasítja Pálffyt, hogy a kezeseket, akik mindenféle kifogások hangoztatásával igyekeznek kitérni kötelességeik teljesítése elől, zárassa el és addig tartsa fogságban, amíg a hátralékot meg nem fizetik.²² Harrach maga sem sajnálta a papírt. Az ügy színterétől messzi, Bécsben, immár 15 000 forint birtokában

úgy látja, hogy nem kell tovább késlekedni, hanem a lándzsa hegyét kell a kezeseknek mutatni, és ezzel leszoktatni őket a kibúvók kereséséről.²³

Pálffy, akit fontosabb teendői végrehajtásában zavart ez a tengerikigyóként tekergődző ügy, az utasítások szerint járt el. 1586. július 9-én jelenti, hogy Péter deákot, a gazdag kereskedőt és vele együtt néhány tolnai kalmárt megfogatott Komáromban. Péter deákot kezesként (= immár nemcsak Ali, hanem a Komáromban maradt kereskedőtársai kezeseként is) Budára engedte, hogy az esetet hírül adja a kihájának, a basa helyettesének. Hamarosan utána engedte a többieket is áruikkal együtt — és nyilván ismét kezességen —, hogy ők is panaszolják el a történeteket. Ígéretüket vette, hogyha nem sikerül a béget fizetésre ösztönözniük, visszatérnek és vállalják a rabságot. Eljárását, előre számítva az udvari méltóságok helytelenítésére, azzal magyarázza, hogy a bég ügysem tehet semmit addig, amíg a leváltott Szinán helyére új basa nem érkezik Budára.²⁴

Mintegy hónap múlva, augusztus 19-én reménykedve ír Harrachnak, hogy a váltságdíj megfeneklett ügye most talán elmozdul a holtpontról. Emberei a basával tárgyalnak a teendők felől és a kezesek, illetve az elfogott, majd ismét elbocsátott tolnai kereskedők is ugyancsak törik magukat a siker érdekében.²⁵

Pálffynak, aki a kereskedőket láthatólag menteni igyekezett, török oldalról is akadt szövetségese. Ozmán bég, váci főharmincados Trombitás János egykori nagymarosi polgár, akkortájt komáromi udvarbíró közvetítésével egyfajta akciószövetséget ajánlott a főkapitánynak. Arra kérte, hogy írjanak neki, mármint Ozmánnak, egy kemény hangú levelet Ali bég váltságdíja ügyében. Erre ő a fenyegetések hatására magára vállalja a kezességet, mondván, hogy a sarcnak meg kell lennie. Közölte azt is, hogy a kezes városok küldöttei már beszéltek az új basával, Ferháddal, aki megígérte, hogy vasra vereti Ali béget, ha tovább késedelmeskedik.²⁶ Ozmán, aki már más alkalommal is szót emelt a hódoltsági kereskedők ügyében,²⁷ nyilván arra számított ajánlata megtételekor, hogy ő határozottabban léphet fel Alival szemben, illetve neki több támogatást ad majd a török apparátus. A kezesség átvállalása azonban számára sem volt veszélytelen és ajánlatának értékét az sem csökkenti, hogy neki — mint az egyik legfontosabb határvármhely fő tisztviselőjének — részben kötelessége, részben érdeke a kereskedelem folyamatosságának biztosítása, a kereskedők védelme.

Időközben azonban már a másik fél is engedett követeléseiből. Nem minden tanulság nélkül való azonban, hogy miben. Mivel a pénz és az ajándékok (állatok, szőnyegek stb.) elengedésétől hallani sem akar az udvar, a rabok szabadon bocsátása mint követe-

lés lassan, szinte észrevétlenül feledésbe merült, és ezzel elszakadt az egyetlen szál is, amely Ali bég váltságdíjának ügyét, legalábbis szerény mértékben, a magyar végvári viszonyokhoz kötötte. Hogy ügyüket elválasztották a koppányi bég sarcának ügyétől, magának Léway Lászlónak 1586. szeptember 7-én Pálffyhoz intézett levele bizonyítja. Léway bizonyos Váczi András deák és Mátyás deák hitlevelét kéri beküldeni, de egyetlen szóval sem említi, hogy Ali szabadulása után, legkésőbb fél éven belül, őt is szabadlábba kellett volna helyezni.²⁸

Pálffy reményei nem bizonyultak alaptalannak, mert a bég, talán Ozmán közbenjárására és az új budai basa fenyegetésére, hosszú idő után ismét hozzákezdett adóssága törlesztéséhez. Hogy ezt nem egészen jószántából tette, azt a Budáról szállongó hírek mellett saját kijelentése is bizonyítja, miszerint ő már kegyvesztetté, „mazulla” lett Budán. Most sem sokat hozott, de mégiscsak valamit. Októberben már a komáromi révnél volt 54, általa küldött tulok, szőnyegek Vácott, lovai pedig Szécsényben várakoztak az elszállításra.²⁹

A váltságdíj immár két esztendeje húzódó ügye ezzel ismét nyugvópontonra jutott anélkül, hogy lezárult volna. Egy évig nem is merül fel forrásainkban, s — mivel Pálffy levelezését meglehetősen részletességgel ismerjük — ez annak bizonyítéka, hogy egyik oldalról sem bolygatták. 1588-ban aztán újult erővel kezdődött a vita.

Mint már említettük, 1587 telén a magyarok kezére került Ali utóda, Redzseb koppányi bég és vele körülbelül egyidőben a pécsi bég is.³⁰ A fogságba esett bégek sorsának alakulását nagyban befolyásolta éppen Ali bég ügye, mivel az elmúlt évek tapasztalataiból mindenki leszűrt valamilyen tanulságot. A magyar végbeliek megtagadták Redzseb bég felküldését és éles hangú levelekben fakadtak ki az ellen, hogy az udvar magának követeli azokat a rabokat, akiktől nagyobb összeget remélhetnek.³¹ A budai basa is rájött, hogy jobb, ha a fogságba esettek magánügyeként kezeli a váltságdíj-ügyeket. A bégek érdekében felemlegette ugyan, hogy azok csak a szultán kegyelméből emelkedtek ilyen magasra, egyébként semmi „örökségük” nincs,³² de kereken kijelentette, hogy nem hajlandó értük fizetni.³³ A bécsi kormányzat is okult, csak azok nem tanulhattak belőle, akik anélkül kerültek ezekbe az ügyekbe, hogy azokhoz bármiféle közük lett volna, akik semmit sem nyerhettek belőle, de annál többet veszíthettek: a kezességre parancsolt mezővárosi kereskedők. A veszélyeket persze ők is felismerték, de nem volt módjuk arra, hogy e felismerésből a szükséges következtetéseket levonják, mert kiszolgáltatottak voltak azoknak is, akikért a kezességet vállalták, s azoknak is, akiknek a kezességükkel szavatoltak.

Márpedig a bécsi udvar ismét csak úgy okult, hogy annak a hódoltsági kereskedők itták meg a levét. Amikor az újonnan fog-ságba esett bégek kibocsátásának kérdése felmerült, ismét elővették Ali hátralevő sarcának kérdését is. Ez persze könnyen érthető, hiszen az újabb váltságdíj-megállapításhoz újabb kezesek kelletek, s a kezesekben nem volt nagy választék. Joggal tarthattak attól, hogy a törökök ismét csak ugyanezeket a városokat bocsátják kezességre, akkor pedig Harrach ugyancsak búcsút mondhat Ali visszamaradt váltságdíjának. Éppen ezért Redzseb kibocsátása körüli tárgyalások-nál felmérték, hogy Ali még mintegy 15 000 forinttal tartozik.³⁴ Ettől fogva azonban nem esik több szó a budai basák és az ügyben illetékes magyar, illetve udvari tisztségviselők tárgyalásában Ali bég sarcának ügyéről. Mégis, túlságosan derűlátóknak bizonyulnánk, ha ebből a hallgatásból arra következtetnénk, hogy a bég véglegesen rendezte tartozását vagy pedig végre megszánták a védtelen mező-városi kereskedőket. A levelezés talán végleg befejeződött, nem úgy azonban a kereskedők nyomorgatása. Sőt — úgy tűnik — számukra csak most kezdődött igazán a megpróbáltatások időszaka:

1588 októberében Tábor János ráckevei kereskedő panaszos levelet intézett Ferdinánd főherceghez, amelyben előadta azokat a sérelmeket, amelyek őt útja során érték. Az ónodi harmincadhivatal-hoz tért be, hogy „marháí” — 1/4 mázsa bor, 58 janicsár kapca, 2 vég „zelenek zel”, 4 forint ára selyem zsinór — után a vámot megfizesse. Amikor azonban lakóhelyét bediktálta a tisztviseelőnek, a vámos kö-zölte vele, hogy „... tartua vagi attiamfia mind marhastul Kamora akarattiabol, mert minekwnk meg parancsoltak, hogy *rackeui* embort, *körosi* embort, *cegledi* embort, *Marosi* embort, *tolnai* embort meg tarcsunk mind marhastul...” Hiába hivatkozott arra, hogy nem akar többé visszatérni Ráckevibe, hogy gyermekségétől fogva min-dig mást szolgált, nincs semmi öröksége és rokonsága Ráckeviben s a „Kadassak hoz” (= kádasság, kisebb értékű árucikkkel folytatott kereskedés)³⁵ is csak egy esztendeje kezdett, nem bocsátották szabadon.³⁶ A városok névsorában, amelyeknek kereskedő lakóit a vámo-soknak fel kellett tartóztatni a kamara utasítására, nem nehéz fel-ismerni Ali bég sokat sanyargatott, sokat fenyegetett kezeseit, bár Vác — alighanem csak a levélíró „kadas”-kalmár hiányos felsoro-lása folytán — hiányzik közülük. Az is bizonyos, hogy nem Tábor János volt az egyetlen, akit ennek a rendelkezésnek alapján „meg-tartóztattak”. Az utasítás nem lehetett régi keletű, mert az első ese-tek hírére az érintettek messze elkerülték a harmincadhelyeket, vagy pedig lakóhelyük letagadásával igyekeztek védekezni a károso-dás ellen.

Az újabb feltartóztatások hírére a hódoltsági paraszt-polgárok már a „kezesség” szó pusztá említésére is megrettenetek. Ezt a rémületet még a törökök leveleiből is kiolvashatjuk. 1589 januárjában Musztafa bölükbasi arra kérte Trombitás Jánost, Pálffy Miklós komáromi udvarbíráját, hogy egy bizonyos Amhát nevű török rabot 40 napra bocsásson el az ő felküldött hitlevelére. Mivel azonban nem nagyon bízott abban, hogy az ő szava és levele elégségesnek bizonyul ehhez, ezért néhány hódoltsági embert is felküldött azzal együtt. Ő maga írja, hogy a felküldöttek nagyon félnek attól, hogy kezességbe „esnek”. Félelmük nem is volt indokolatlan, hiszen ezzel a céllal küldte őket.³⁷

Ali váltságdíjának ügye még 1591-ben is továbbgyűrűzött. Ez év novemberében a ráckevei polgárok hosszú levélben adták elő a rajtuk esett rettenetes „veszedelmet”. A veszedelmet ismét csak egy, még az előbbieknél is cifrább kezességi ügy hozta rájuk. Veszprémi katonák rontottak a városra,³⁸ s ... „mynd az harminczadosért, kadyaért, hoczyáért és az egnéhány wargha törökértth, kyk itth laknak, hath fw embert ky hoztak es le akartak wagny, hogy kezesek nem akartwnk lenny értek...” A támadás a sértettek szerint tehát azért történt, hogy rákeveiket a köztük élő törökökért bizonyos adómenynység vagy váltságdíj fizetésére kényszerítsék. Érdemes elidőzni néhány mondat erejéig ennél az esetnél. Ráckevei a magyarországi török megszállás központjától, Budától mindössze valami harminc kilométerre fekszik délre. A Csepel-szigeten levő mezővárost azonban nemcsak a központ közelsége és a Duna védi, hanem vele szemben, a folyó jobb partján is török palánkok sorakoznak. Azok között a hódoltsági helységek között, amelyekben nem tanyázott török őr-ség, mindenképpen a legvédelettebbekhez számíthatott. Ez magyarázza (persze a város nagysága és jelentősége mellett), hogy a törökök — szokásukkal ellentétben — kádit tartottak benne,³⁹ és a török kézművesek („egnéhány wargha török”) is letelepedtek ott. Most, 1591-ben a rákeveieknek nem azért kell fizetniük, mert ezeket a magyar végváriak elfogták, hanem pusztán azért, mert *módjukban* lenne elfogni őket, pusztán azért, mert egy megszállt városban le mertek telepedni...

Mert — ezt alighanem mondani sem kell — a rákeveieknek ezúttal is fizetniük kellett („... mert láttuk az keresztyén baráтынknak holt testeketth az wczyában hewerny...”). Némi túlzással, de ezúttal mégis joggal állapítják meg, hogy illet még a törökök sem tesznek velük, „...nem hogy az chyazaréth el dwlatnáya, de mégh czyak egy iszpáhyának synczen feye (= nem merészeli), hogy az másik iszpáhyának cyak eg jobágyáth megh mernéye werny”, nem-hogy a szultáni jobbágyot. A magyarok azonban, lám, mitsem törőd-

nek azzal, hogy ők magyar részre is adóznak, a kamara, azaz az uralkodó jobbágysai.

Bár a Ráckevin hatalmaskodó végbeliek igazi szándékát nem ismerjük, feltételezhető, hogy a támadás egyik fő oka éppen abban keresendő, hogy a mezővárosi kezesek még 1591-ben sem voltak hajlandók kifizetni Ali bég sarcának hátralékát. Erre az összefüggésre utal a levél utóirata: „... Hadwm Aly Begh felel hogy sohowa nem merwnk kereskedny, sem oda fel és sohowa. Mostes eg polghár társwnk az fya wagon foghva Komáromban és eg polghár társwnk ez eghéz nyártwl foghván. Mostes ismégh István ew Nagsága oly leweletth irtth reánk Komáromból, hogy ha megh nem elegheytywkw ew felségétth az hatalommal való kezességre, téhált wáraswnkra reá kwld...”⁴⁰

A megpróbáltatások ellen nemcsak a jelentéktelen Tábor János próbálkozott úgy védekezni, hogy elhagyja lakóhelyét és azzal együtt a hódoltságot is. A leggazdagabb kereskedők közül is többen vándorbotot fogtak. Így tettek 1591-ben Péter deák, János deák és Miklós deák pesti illetve kevi kereskedők is, akik állítólag 100 000 forintnyi adósságot hagytak maguk után.⁴¹

1591 után nincs több adatunk Ali bég váltságdíj-ügyének alakulásáról. A fentiekben elmondottak után aligha lehet kétségünk afelől, hogy nem a tartozás rendezésével végződött, hanem — annyi más hasonló ügygel együtt — az 1593-ban kezdődött magyarországi háború vette le a napirendről, amely a kezeseket nemcsak kényszer alatt vállalt kötelezettségük teljesítésétől, de többnyire lakóhelyüktől, néha életüktől is „megszabadította”. Harrach feltehetőleg kénytelen volt végül is azzal a 15 000 forintnyi összeggel és néhány ajándékkal beérni, amit még 1583 végén kapott. Ahhoz képest, hogy mindezt néhány levelet írt és a Haditanácsot sürgette, nem is olyan rossz üzlet...

*

Ali bég váltságdíjának esete nem áll példa nélkül a magyarországi török hódoltság történetében.⁴² Persze kevésszer volt szó ilyen nagy összegről, még kevesebbszer fordulhatott elő, hogy a törökök pontosan a megszállt terület legfontosabb kereskedelmi gócpontjait dobták oda prédául, de a kényszerű kezességvállalás mindennapos sujtó teher volt és maradt a hódoltsági kereskedelmen.

A józan megfontolás ritkán engedte odáig fajulni egy-egy hódoltsági kezes vagy város sorsát, hogy azok teljesen tönkremenjenek. Bármily speciálisak is a hódoltsági terület, a török—magyar végvidék XVI—XVII. századi viszonyai, a primér gazdasági tényező-

ket azok sem hagyhatták figyelmen kívül, akik látszólag oly keveset törődtek azokkal. A legnagyobb adózókat nem hagyhatták veszendőbe menni a törökök, és a másik párt józanabb hangja szólal meg Pálffy Miklós azon megjegyzésében is, hogy a mezővárosi kereskedők feltartóztatása mérhetetlen, feltehetőleg a váltságdíj összegénél is nagyobb károkat okozhat az általuk harmincadként fizetett összegek kimaradásával. Mindennek ellenére — úgy hisszük — szükségtelen itt hosszasan bizonygatnunk, hogy az ilyfajta gazdaságon kívüli kényszer, az adózáson felüli, sokszor talán annál is nagyobb „adó” mily mérhetetlen károkat okozott a hódoltság kereskedelmének, az amúgy is szerény nyereségért nagyot kockáztató kereskedőknek. Annak a területnek és azoknak az embereknek, akik csaknem kizárólag a kereskedelem révén szerezhatték meg a török és magyar részre fizetendő, hatalmas pénzösszegeket.

Szó sincs itt olyfajta „lovagias áldozatvállalásról”, amelynek Takáts Sándor a mezővárosiak kezességvállalásait elképzelte és leírta. Ime az Ali bég váltságdíjáról írott sorok: „Az 1588. évben az udvar hallatlan összeget követelt a rab koppányi bégért. Hogy akkori szóval éljünk, a főnépek nem mertek mellette fogni, mert akkora sarcz megfizetését lehetetlen dolognak tartották. S mikor már mindenki elhagyta szegény koppányi béget, Mészáros Bálint uram jött fel Tolnáról és a tolnaiak segítségével igyekezett a béget kiváltani.”⁴³ Takáts tévedését csak némileg mentheti, hogy nem ismerte az ügy egész iratanyagát, hiszen a tényleges arányok már az éppen általa kiadott, budai basáktól származó levelekből is kibontakoztak. A valószínű kép, mint láthattuk, egészen más volt: a „szegény koppányi bég”, akin senki sem akar bajában segíteni, aki magára marad gondjaival, valóságban a szisztéma haszonélvezője; a nagylelkű segítők, Tolna és a többi öt mezőváros pedig a viszonyok segítség nélkül maradt, szegény áldozatai...

Amikor meghajtjuk az elismerés zászlaját azok előtt a végvári katonák előtt, akik embertelenül rossz körülmények között, rongyosan és éhesen is sikerrel teljesítették a törökellenes védelem nehéz feladatait, amikor felidézzük helytállásukat a várakban, a győztes ütközeteket és főleg a végbeli élet mindennapjait: a portyázásokat, a vitézi próbatételeket stb., mögöttük mindig fel kell tolnunk a komorabb, kevésbé lelkesítő képsor is, amely legalább annyira hozzátartozik a XVI—XVII. századi Magyarország tablójához, amint amazok. Azokról, akik akkor is vesztesek lehettek, ha a magyarok, akkor is, ha új uraik, a törökök győztek valamely összecsapásban.

E komor árnyak nélkül éppúgy nem hiteles a magyar végvári élet leírása, mintha csak és kizárólag ezt hangsúlyoznánk a két összetartozó oldalból. A török által megszállt és a peremkerületek viszo-

nyai voltak olyanok, hogy bárhol, bármi — akár jó, akár rossz okból történt —, minden a hódoltsági magyar jobbágynép helyzetét tette még kilátástalanabbá, sorsát még keményebbé. És ez a hódoltsági sors jutott a mezővárosoknak is, amelyek sokat emlegetett „virágkoráról” ilyen körülmények között természetesen nem beszélhetünk.

JEGYZETEK

1. *Erdélyi Gyula*: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. 90—91. old.; A béget egy Fóthy Gábor nevű, fiatal palotai katona fogta el. *Jedlicska Pál*: Adatok erdői gr. Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához, 1552—1600. Eger, 1897. 204. old. nr. 249. (1586. jan. 22. Thury Márton—Pálffy.)

2. A „béke” itt csak annyit jelent, hogy a két uralkodó közt nem dült nyílt háború, hanem valamelyik békeszerződés volt érvényben. A helyi, végvári összecsapások azonban ettől függetlenül változatlan heveséggel folytak.

3. *Takáts Sándor—Eckhart Ferenc—Szekfű Gyula*: A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. 1553—1589. Bpest, 1915. 309. old. nr. 280. (Buda, 1584. ápr. 22. Szinán basa — Ernő főherceg) és 311. old. nr. 282. (Buda, 1584. máj. 25. Ugyanaz — ugyanahhoz.)

4. Egy 1587-es jelentés Koppányt — Buda után — a magyarországi törökség második legjelentősebb városának tartja. *Takáts Sándor*: Berenhidai Huszár Péter, Régi magyar kapitányok és generálisok. Év és hely nélkül. 310. old., *Vö. Szakály Ferenc*: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526—1566). Tanulmányok Tolna megye történetéből. II. Szerk.: *Puskás Attila*. Szekszárd, 1969. 52. old. és *Vass Előd*: Törökkoppány 1556. évi első török adóösszeírása. Levéltári évkönyv Somogy megye múltjából. III. Szerk.: *Kanyar József*, Kaposvár, 1972. 57—75. l.

5. *Takáts S.*: Berenhidai Huszár i. m. 310—317. old. (Takáts tévesen Alinak mondja az 1587-ben elfogott koppányi béget is, összekeverve az 1583-ban fogságba esettel.)

6. *Takáts Sándor*: Török és magyar raboskodás. Rajzok a török világból. I. Bpest, 1915. 160—303. old. (Adatokban rendkívül gazdag tanulmány, amely azonban nagy terjedelme ellenére sem adja a váltásdíj-rendszer szisztematikus leírását, értékelései pedig sokhelyütt naivaknak bizonyultak.); *Takáts* emellett még számos tanulmányban közölt adatokat ehhez a kérdéshez. Tanulmányainak bibliográfiáját lásd: *Takáts Sándor*: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Sajtó alá rend.: *Benda Kálmán*. Bpest, 1961. 377—408. old.; Külön is érdemes idézni egy „kárvallott” emlékezéseit: Magyar Simplicissimus. Szerk.: *Turóczi-Trostler József*. Bpest, 1956. 183—200. old.; Modern elemzése, szlovén levéltári anyag alapján: *Sergij Vilfan*, Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegungen. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hgb. von Othmar Pickl. Graz, 1971. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. I.) 177—192. old.

7. Budai basák i. m. 320—321. old. nr. 291.
8. I. m. 321—322. old. nr. 292.
9. Magyar Országos Levéltár. Kincstári Levéltárak. A Pozsonyi (Magyar) Kamara Archívuma. Városi és falusi pecséttel ellátott levelek. Pest megye. Vác. Dátum nélkül. Az eseménynél a következő személyek képviselték a mezővárosokat:
Tolna: Szabó Mihály, Szabó Kelemen, Szabó Pál bírák, Sebestyén Péter, Mészáros Bálint, Miklós deák.
Ráckevei: Czvetko és Szabó István bírák (azaz a városnak — e szerint az adat szerint — egy szerb és egy magyar bírása volt, a város lakosságának etnikai megoszlása szerint. Erről lásd az 1546-os és 1562-es dzsizje-deftert: *Káldy-Nagy Gyula*: Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546—1562). Ankara, 1971. [Ancara universitesi Bil ve Tarih-Cografya facültesi Jainlari: 177) 85—95. old.], Füzes Benedek, Szócs Miklós.
Vác: Fodor András bíró, Takách Márton, Koncz Ferenc.
Nagymaros: Zobonya Mihály bíró, Tőkés Benedek, Mezey Márton.
Nagykőrös: Lázár János és Köncöl Ferenc bírák, Somogyi Orbán, Sütő vagy Csötő (Chieötew) János.
Cegléd: Vörös Orbán és Pénzes Ferenc bírák, Balogh János Che Dömjén.
A kezeslevelet a mezővárosok „szokott” pecsétjükkel erősítették meg. Cegléd, Tolna, Nagymaros és Vác pecsétlenyomatának fényképe; Magyarország története képekben. Szerk.: *Kosáry Domokos*. Bpest, 1971. 169. old. nr. 7—10.
10. Budai basák i. m. 487. nr. 416. (1589. jún. 6. Ferhád basa —Pálffy.)
11. I. m. 329—330. old. nr. 300. (1585. febr. 22. Braun—Szián basa.)
12. I. m. 330—331. nr. 301. (1585. febr. 22. Braun—Tolna mezőváros); A levéltár először Mészáros Bálintnak írta a letartóztatott tolnai kereskedőt, aztán Mészáros Benedekre javította át. Valószínűleg az első forma a helyes, hiszen a kezeslevélben megnevezett tolnaiak között is Mészáros Bálint szerepel (vö. a 9. jegyzettel!).
13. *Jedlicska P.*: i. m. 130. old. nr. 103. (1585. ápr. 15.).
14. Budai basák i. m. 336—337. old. nr. 305. (1585. ápr. 25.)
15. I. m. 340. old. nr. 307. (1585. máj. 19.)
16. I. m. 341—342. old. nr. 308. (1585. máj.)
17. I. m. 354. old. nr. 318. (1585. okt. 30.)
18. I. m. 358—359. old. nr. 322. (1586. febr. 4.)
19. I. m. 360—361. old. nr. 324. (1586. márc. 29.)
20. I. m. 370—371. old. nr. 333. (1586. nov. 23.)
21. A 9. jegyzetben idézett helyen. Buda, 1586. máj. 12. A hat kezes mezőváros—Pálffy.
22. *Jedlicska P.*: i. m. 236. old. nr. 319. (1586. jún. 8.)
23. I. m. 239. old. nr. 328. (1586. jún. 16.)
24. I. m. 248—249. old. nr. 346. A kiadásban Deák Péternek írja a feltartóztatott kereskedőt, mi a helyesebb „Péter deák” alakot használjuk.
25. I. m. 263. old. nr. 379. (1586. aug. 19. Pálffy—Harrach.)

26. I. m. 264—265. old. nr. 382. (1586. aug. 19. Trombitás János—Pálffy.)

27. *Takáts Sándor*: A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása. Szegény magyarok. Hely és év nélkül. 151. old.; *Fekete Lajos*: A török-kori Vác egy XVI. századi összeírás alapján. Bpest, 1942. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXVI. 1.) 24—25. old.

28. *Jedlicska P.*: i. m. 272—273. old. nr. 395.

29. I. m. 285. old. nr. 411. (1586. okt. 14. Thury Márton—Pálffy) és 295. old. nr. 438. (1587. jan. 15. Ernő főherceg—Pálffy)

30. Koppány megrohanása. 1587. Hadtörténelmi Közlemények 10. (1897) 632—634.; Vö. az 5. jegyzettel!

31. *Takáts S.*: Berenhidai Huszár i. m. 315. old.

32. Budai basák i. m. 487. old. nr. 416. (1589. jún. 6.)

33. I. m. 424. old. nr. 376. (1588. ápr. 24. Szinán basa—Pálffy) és *Jedlicska P.*: i. m. 342. old. nr. 542. (1588. okt. 19. Ernő főherceg—Rudolf király.)

34. *Jedlicska P.*: i. m. 342. old. nr. 542. (1588. okt. 19. Ernő főherceg—Rudolf király); A kiadásban csak „Koppány bég” név szerepel, s így nehéz megállapítani, hogy az 1583-ban fogságba esett Aliról, vagy pedig az 1587-ben elhurcolt Redzsebről van szó. Mivel azonban Redzseb váltságdíjának ügye 1588-ban még aligha jutott annyira, hogy számadást lehessen róla csinálni, nagy a valószínűsége annak, hogy Aliról van itt is szó.

35. A kádasságról: *Takáts Sándor*: A nyilas és kádas kalmárok. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 12. (1905) 380—381. old.

36. A levelet kiadta *Eckhardt Sándor*: Magyar Nyelv 54. (1953) 499—500. old.

37. *Jedlicska P.*: i. m. 352—353. old. nr. 563. (1589. jan. 13.)

38. A levél nem árulja ugyan el, hogy a támadók melyik végvár katonái voltak, említi viszont, hogy a dúlás „Ferrando kapitány” tudtával és akaratából történt, akin minden bizonnyal Fernando Samaria de Specia Casa-t vagy más néven Ferrando da Zamora-t kell értenünk. Ferrando az 1580-as években érsekújvári főkapitány volt, ahol ugyancsak meggyült vele a baja Balassi Bálintnak, (*Eckhardt Sándor*, Balassi Bálint érsekújvári kalandja. Balassi-tanulmányok, Bpest, 1972. [Irodalomtörténeti könyvtár 27.] 78—97. old.). Érsekújvárt 1589-ben adta át Pálffynak (*Jedlicska i. m.* 390. old. nr. 641. 1589. okt. 4. Samaria—Pálffy). 1590-ben már Veszprémben, új állomáshelyén hallat magáról (*Gustav Bayerle*, Ottoman diplomacy in Hungary. Letters from Pashas of Buda, 1590—1593. Bloomington. 1972. [Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, Vol. 101.] 76. old. nr. 34. 1590. dec. 4. Szinán budai basa—Mátyás főherceg), s itt is maradt egészen 1593-ig, amikor is a törökök ostrom alá vették a várat és Ferrando — több főtisztel együtt — egy kitorés alkalmával a törökök fogságába esett (*Gömöri Gusztáv*, Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban. Hadtörténelmi Közlemények 8 [1895] 254. old., *Erdélyi i. m.* 103—109. old.). Eszerint 1591-ben nyilván csak a veszprémi katonáknak adhatott utasítást Ráckevi megrohanására.

39. Kádi általában csak olyan helyeken laktak, ahol török katonaság is állomásozott, s így védelmük biztosítva volt. E levél szerint Ráckevin tehát volt kádi, jóllehet ott török katonaságról nem szólnak for-

rásaink. Hasonló volt a szituáció Tolnában (*Káldy-Nagy Gyula*, Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Bpest, 1970. [Körösi Csoma Kiskönyvtár 9.] 158. old., de csak közvetlenül a megszállás után) és Kecskeméten (*Hornyik János*, Kecskemét története oklevéltárral. II., Kecskemét, 1862. 31. old.)

40. A 9. jegyzetben idézett helyen. Pest megye. Ráckevei, 1591. nov. 20. Ráckevei—Pozsonyi Kamara; Ugyanebben az időben a budai basa sokat foglalkozik a veszprémiek egy bizonyos ráckevei támadásával, amelynek során elvitték a mezővárosból az ottani török harmincados; és a harmincadbevételt. Feltételezhetőleg ugyanarról a támadásról szól mind a két levél — hiszen az időpont és a támadók azonosak — csak hogy a basa jellemző módon nem a városnak okozott károkat, a lakosságon elkövetett embertelen pusztítást hánytorgatja fel, hanem a szultáni kincstár károsodását. Erről: *Bayerle*: i. m. 134. old. nr. 69. (1591. nov. 1. Szinán basa—Ernő főherceg), 138. old. nr. 72. (1591. dec. 29. Szinán basa—Ungnád Dávid), 140. old. nr. 73. (1592. jan. 21. Ugyanaz—ugyanahhoz), 141. old. nr. 74. (1592. febr. 11. Szinán basa—Ernő főherceg.).

41. Ha az adósság összege a valóságban nyilván nem is érte el a 100 000 forintot, a megszököttek nyilvánvalóan a jelentősebb hódoltsági kereskedők közé tartozhattak, amint mutat az ügyükben folytatott élénk török—magyar levélváltás is: *Bayerle*: i. m. 92—93. old. nr. 44. (1591. jún. 29. Szinán basa—Ernő főherceg) és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára. Fol. Hung. 431. 4—5. old. (1591. okt. 3. és 5. Szinán basa—Pálffy s 1591. okt. 18. a válaszfogalmazvány); Vö. *Takáts Sándor*: Szofi Szinán basa. A török hódoltság korából. Rajzok a török világából IV. Hely és év nélkül. 245. old.

42. A kezeslevelekből viszonylag ritkán tűnik ki, hogy a kezeségvállalás kényszer alatt történt. Ennek ellenére, ebben az esetek túlnyomó többségében nincs mit kételkednünk. A mezővárosok kezeségvállalására lásd még: *Takáts Sándor*: Duskás Ferenc debreceni főbíró. A magyar múlt tarlójáról. Év és hely nélkül. 68—69. old. *Széll Farkas*: A nagybesenyői Bessenyei-család története. Bpest, 1890. 43., 192—193. old. és *Szakály Ferenc*: Dél-dunántúli külkereskedelmi útvonalak a XVI. század közepe táján. Levéltári évkönyv Somogy megye múltjából. IV. Szerk.: *Kanyar József*. Kaposvár, 1973. 93—96. old.

43. *Takáts*: Török és magyar raboskodás. i. m. 284. old.

Die Ranzion von Ali, Beg in Koppány

(Angaben zur spezifischen Problematik des ungarischen Handels unter der Türkenherrschaft)

Die Dreiteilung von Ungarn hatte nicht auch die Lösung der Handelsbeziehungen zwischen den getrennten Landesteilen verursacht. Der Warenverkehr der dem Habsburgerreiche angegliederten und den Türken unterworfenen Landesteile wurde im 16. Jahrhundert grösstenteils durch das ungarische Händlervolk der Marktflecken im besetzten Gebiet verrichtet. Sie trieben die wichtigste Ware, das Vieh, vom türkischen Gebiet nach Westen, fuhren die Tierfelle und die sog. „türkischen Waren“ aus, brachten Importwaren aus dem Westen: Eisenprodukte und Textilien. Diese Tätigkeit betrieben sie aber nicht selbständig, sondern sie vermittelten zwischen den ungarischen Kaufleuten der freien Landesteile, den ausländischen Kaufleuten und den die kapitalkräftigen Unternehmen der besetzten Gebiete inhabenden türkischen, jüdischen und balkanischen Kaufleuten.

Diese Vermittlungsarbeit konnten sie umso besser erfüllen, da sie auf türkischem Gebiet als Untertanen der Pforte, auf den königlichen Landesteilen aber als Ungarn und Christen verhältnismässig freie Bewegung genossen. Dieser grosse Vorteil ermöglichte grösstenteils die Bezahlung jener enormen Summen, die diese Siedlungen auf türkischem Gebiet den Türken, dem seine Herrschaft auch in den besetzten Landesteilen aufrechterhaltenden ungarischen Staat, der Kirche und dem Landesherrn zu entrichten hatten. Zu gleicher Zeit aber, und zugunsten der geschilderten Zwecke, mussten sie sich solche Aufgaben und Bürden auferlegen lassen, die zu ihrer Handelstätigkeit in keiner Beziehung standen, sondern dieser gegenüber verhinderlich und gefährlich waren. Zum Beispiel wurden sie von beiden Gegnern zum Kundschaften verwendet. Durch Aufhalten der Kaufleute konnten die sich weigernden Ortschaften am besten zur Bezahlung der Steuern gezwungen werden. Sie wurden auch zur Bürgschaft beim zeitweiligen Freilassen der in türkische Gefangenschaft gefallenen Ungarn, oder in ungarische Gefangenschaft geratenen Türken gezwungen. Sie mussten für die vor Ablauf der Frist zu entrichtende Bezahlung des Lösegeldes haften.

Die Gefahren dieses Bürgschaft-Systems für die Kaufleute und den Handel der besetzten Gebiete sind am besten aus der im Artikel bearbeiteten langwierigen Geschichte der Ranzion von Ali, dem Beg in Koppány, wahrzunehmen. Ali geriet im Herbst des Jahres 1583 bei einem örtlichen Scharmützel in die Gefangenschaft der ungarischen Soldaten von Veszprém und Várpalota. Kaiser Rudolf

hat den wertvollen Gefangenen seinem Hofmann, Leonhard von Harrach geschenkt. Harrach liess den Beg im Oktober 1584 unter den folgenden Bedingungen frei: er zahlt in kurzer Frist 30 000 Forint, erwirkt die Freilassung von zwei ungarischen Gefangenen und bringt zahlreiche Geschenke (z. B. Pferde, Vieh, usw.) dar. Der Pascha von Ofen hatte sechs Marktflecken vom besetzten Gebiet — Tolna, Nagykovács, Cegléd, Ráckeve, Vác und Nagymaros — zur Bürgschaft verordnet. Die Städte wurden unter den berühmtesten Handelszentren bekannt die Einwohnerschaft bestand teils aus wohlhabenden Kaufleuten und Bauernbürger. So konnte man die Hoffnung hegen, dass sei zum Begleichchen der grossen Summe, auch im Falle der Zahlungsunfähigkeit des Bega, gezwungen werden können.

Der freigelassene Beg war schon bei der ersten Rate nicht imstande, seine Schuld zu bezahlen. Am Anfang des Jahres 1585 begann schon, erst noch zur Ermahnung, die Verhaftung der aus den bürgenden Marktflecken kommenden Kaufleute auf königlichem Gebiet (Komárom, Komárno, CSSR) mitsamt der Beschlagnahme ihrer Waren. Damit wurde aber Ali weder zum Entrichten des Lösegeldes, noch zur Rückkehr in die Gefangenschaft gezwungen. Die zwischenstaatliche Affäre der Ranzion hatte sich noch jahrelang verzögert und als Folge davon kam es zur Einschränkung der Bewegungsfreiheit und zum Erschweren der Handelstätigkeit der Kaufleute der zur Bürgschaft gezwungenen Marktflecken. (In den Jahren 1586, 1588, 1591.)

Die Kaufleute der Marktflecken konnten sich dagegen bloss durch Bitten und Flehen wehren, da sie beiden Gegnern in gleichem Masse ausgeliefert waren. Da sie damit keinen Erfolg hatten, siedelten sie in die nicht besetzten Landesteile über. Dem Anschein nach hatte Ali sein Lösegeld nicht gänzlich bezahlt, die Angelegenheit wurde durch das Ausbrechen des fünfzehnjährigen Krieges im Jahre 1593 gestrichen.

Nach unseren Angaben wurden die Kaufleute mit der Bezahlung der Restanzen der Ranzion bloss bedroht, doch dazu nicht gezwungen. Das Aufhören der Gleichmässigkeit in der Handelstätigkeit, das Sinken des Kredits und die Beschlagnahme der Waren hatte den — übrigens nicht grossen — Gewinn ihrer Arbeit beträchtlich vermindert. Der besprochene Fall ist nicht allein stehend in der ungarischen Geschichte des 16. Jahrhunderts und bezeugt das doppelte Ausgeliefertsein der ungarischen Kaufleute im besetzten Gebiet. Alle Zusammenstösse, alle Geschehen des ungarisch-türkischen Kampfes bedeuteten eine potenzielle Gefahr für die Bevölkerung im Umkreise der Grenzfestungen.